

ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора філологічних наук, професора Турган Ольги Дмитрівни

на дисертацію Черниш Анни Євгенівни

«Епічна творчість С. Процюка

і розвиток психоаналітичного дискурсу

в українській літературі»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

доктора філологічних наук

зі спеціальності 10.01.01 – українська література,

у спеціалізовану вчену раду Д 32.051.10

у Волинському національному університеті імені Лесі Українки

Дослідження Анни Черниш про розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі і своєрідне місце в ньому епічної творчості С. Процюка – це помітна подія для сучасної філологічної науки. За актуальністю й масштабом порушених проблем, обґрунтованістю й оригінальністю їх інтерпретацій ця наукова студія викликає великий інтерес науковців, вона демонструє виклад доволі розлогого теоретичного й історико-літературного матеріалу. Важливим чинником актуальності й наукової вагомості цієї праці є те, що її авторка вперше комплексно дослідила форманти творчості С. Процюка в контексті психоаналітичного дискурсу української літератури.

Рецензована праця містить такі основні параметри й напрямки: окреслення методологічної взаємодії психоаналізу й літературознавства, простеження еволюції формування психоаналітичного дискурсу в українській літературі від ХІХ до початку ХХІ століття; виявлення психоаналітичних кодів прочитання й інтерпретації літературних творів, дослідження категоріального апарату психоаналізу й простеження різних шляхів його інтеграції в художніх текстах українських авторів кінця ХХ –

початку ХХІ ст.; студіювання епіки С.Процюка різних жанрів з метою визначення психоаналітичних конструктів у них.

Дослідження такого типу вимагає від автора теоретичного осмислення всіх віх, етапів, хвиль розвитку літератури, виокремлення спеціального інструментарію в інтерпретації психоаналітичноцентричних художніх творів, систематизації напрацювань українських і зарубіжних науковців означеної проблематики.

Анні Черниш удалося простудіювати природу філософських, естетичних, культурних і літературних витоків формування творчої особистості С.Процюка, залучаючи значний обшир його художніх і публіцистичних творів для виявлення їх психоаналітичного виміру. Таке концептуальне спрямування дисертації зумовило успішність і результативність наукової розвідки й переконливе мотивування вибору означеної теми.

Задекларовані у вступі й реалізовані у розділах дисертації теоретико-методологічні засади засвідчують широту осягнення дослідницею наукової проблеми. Вона запропонувала цілісну систему актуалізаційного прочитання художньо-літературної спадщини С.Процюка як автора психоаналітичної прози кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Досить широким є об'єкт дослідження – епічна творчість С.Процюка, а також твори української літератури ХІХ – початку ХХІ ст., що мають психоаналітичне спрямування й містять виразні ознаки психоаналізу.

Спектр літературознавчих проблем, висвітлених у дисертації, доволі широкий: відстеження наукової рецепції взаємодії психоаналізу й літературознавства; обґрунтування застосування клінічної лектури психоаналітичного спрямування й наукових студій психоаналізу для інтерпретації психічної організації персонажів художньої літератури; здійснення класифікації підходів використання психоаналітичного інструментарію в інтерпретаційному процесі художніх текстів на сюжетно-композиційному, фабульному, пафосно-образному рівнях; визначення

основних векторів наукового впровадження й використання понять художньо-літературних творів з елементами психоаналізу, психоаналітичною домінантою та психоаналітичними конструктами.

Авторка дисертації досконало оперує термінологічним апаратом і сучасною психоаналітичною методологією літературознавчого аналізу, зосібна активно застосовує методики різних шкіл – герменевтики, компаративістики, системного, біографічного, культурно-історичного методів, теорії психоаналізу, теорії архетипної критики, інтертекстуальної інтерпретації, теорії хронотопу та наратології, постколоніальний метод дешифрування текстів тощо.

Мета й завдання, які дослідниця поставила перед собою, зумовили структурування роботи. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії.

У першому розділі «Теоретико-методологічний дискурс психоаналізу: проєкція на літературу» (з двома підрозділами) Анна Черниш зосереджується на з'ясуванні теоретичного аспекту проблеми й виробленні власного підходу до дослідження обраної теми. Узагальнивши думки науковців, теоретичне напрацювання яких заклали концептосферу дисертації, авторка зупиняється на висвітленні головних складників поняття психоаналізу, який об'єднує «низку теорій особистості, численну групу психотерапевтичних методів й алгоритмів із розкодування невротичних і патологічних симптомів особистості, зокрема й метадискурсивних практик у дешифруванні ментальних базових поведінкових патернів окремих груп, націй і людства загалом» (с. 36), а також його взаємодію з літературознавством, що довело свою перспективність і продуктивність у ХХ ст.

Авторка дисертації, вивчаючи етапи взаємодії психоаналізу й літературознавства, обґрунтовує необхідність нагальної потреби вироблення й узагальнення теоретичного й методологічного апарату, переконливо пропонує до наукового впровадження й використання таких дефініцій, як

«художньо-літературний твір психоаналітичного спрямування», «художньо-літературний твір з психоаналітичною домінантою або психоаналітичними конструктами». Дисертантка, покликаючись на думки З. Фрейда, А. Гамбургера, Н. Зборовської, Ш. Морона, Я. Потканського, А. Печарського, А. Адлера, К.Г. Юнга та ін. учених і погоджуючись з ними, стверджує, що «літературознавці, подібно до психотерапевтів, за допомогою широкого спектру психоаналітичного апарату можуть розтлумачувати неусвідомлені процеси у психіці автора твору та його персонажів, марковані різноманітними патологіями, девіаціями, неврозами, страхами і т.п., що потрапляють у поле наукових зацікавлень психоаналітичної методології», водночас застерігаючи дослідників літератури від механічно-відтворювального наслідування психоаналітичних і психічних дослідів у процесі аналізу художніх творів.

Досить вдалим є підрозділ «Психоаналітичні коди інтерпретації художньо-літературного твору», в якому дисертантка, проаналізувавши внесок учених у формування методології літературознавства й психоаналізу, наголошує на тому, що всі складники психічної організації типів літературних героїв доречно потрактовувати у психоаналітичному вимірі, адже їх емоції, стани «є головними й показовими домінантами структурної, сюжетної й поетикальної організації художнього твору з психоаналітичними конструктами» (с. 92).

Другий розділ дисертації «Психоаналітичний дискурс української літератури: витоки, персоналії, конструкти» (з трьома підрозділами) присвячений, відповідно, з'ясуванню етапів і досвіду його формування, продуктивній реалізації у витворах мистецтва, застосуванню надбань студій аналітичної психології ХХ ст. й психоаналізу для інтерпретації художньої літератури різних етапів розвитку. Авторка дисертації на прикладах текстуального аналізу творчої спадщини Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, А. Кримського, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника,

А. Тесленка, поетів-молодомузівців та ін., враховуючи напрацювання літературознавців і письменників С. Балея, А. Халецького, Я. Яреми, І. Франка, А. Плюща, С. Єфремова, В. Підмогильного, В. Петрова, С. Павличко, Н. Зборовської, Л. Білецького, О. Білецького, М. Ласло-Куцюк, М. Мочульського, М. Моклиці, С. Романова та ін., переконливо стверджує, що втілення окремих об'єктів дослідження психоаналізу в літературі та інші види мистецтва на неусвідомленому, інтуїтивному рівні сталося задовго до запропонованої теорії клінічного психоаналізу в медицині, психології й психіатрії. Саме українська література ХІХ – початку ХХ ст., на слушну думку дослідниці, заклала фундамент для активного впровадження психоаналітичних тенденцій в українську белетристику ХХ - початку ХХІ ст. Тут хотілося б задати питання, а, можливо, й попередні періоди літератури залишили зразки препсихоаналітичного письма?

Дисертантка переконливо висновує, що творчість митців помежів'я ХІХ – ХХ століть як «етап свідомої й цілеспрямованої актуалізації окремих аспектів психоаналізу в художній літературі» стала своєрідним взірцем для розвитку її традицій письменниками різних періодів ХХ ст. – зокрема, М. Хвильовим, В. Підмогильним, В. Петровим, В. Винниченком, Т. Осьмачкою, І. Багряним, Р. Андріяшиком, Гр. Тютюнником та ін. Психоаналітичні коди в їх творах пов'язані безпосередньо як із суспільно-політичною атмосферою в Україні, так і багато в чому узалежнені від питомо авторських проблем.

Спираючись на літературознавчі напрацювання Н. Зборовської, Т. Гундорової, Л. Пізнюк, Я. Поліщука, Р. Харчук, В. Даниленка, Н. Лебединцевої та ін., дослідниця окреслює специфіку української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., (підрозділ «Текст і контекст української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.: психоаналітичне декодування»), яка запропонувала українському реципієнтові тексти з відвертою бутафорією, театралізацією, десакралізацією, деміфологізацією,

деструкцією, маніфестуючи нове світобачення, нову систему мислення, нову постепоху, де знаками мови психоаналізу поставали відповідні образи, типажі, символи, лексеми й пов'язані з ними асоціації.

Авторка дисертації на прикладі творів Ю. Андруховича, О. Ульяненка, Ю. Іздрика, Г. Пагутяк, К. Москальця, О. Ірванця, В. Медведя, О. Забужко, Є. Пашковського, Ю. Винничука, І. Римарука, Є. Кононенко, Ю. Гудзя, С. Жадана, О. Жупанського продемонструвала оригінальні внески цих письменників у розвиток психоаналітичного інструментарію й загалом дискурсу, які «актуалізували новітні теми, проблеми й конфлікти, детерміновані психічним несвідомим, табуйованим, непристойним, збоченим, патологічним, сексуально-еротичним, злочинним тощо» (с. 207). У третьому підрозділі другого розділу дисертантка безпосередньо звертається до оцінки творчості С. Процюка в координатах психоаналізу. Уважність при дослідженні епіки письменника, що ввійшла до прозових збірок «Шибениця для ніжності», «Серафими й мізантропи», яка стилістично близька до романів «Інфекція», «Тотем», «Жертвопринесення», «Травам не можна помирати», дала підстави Анні Черниш означити ці твори як тексти психоаналітичного спрямування та з психоаналітичними конструктами, у яких поданий широкий спектр термінів психіатричного характеру, що чітко структурують комплекс психічних чинників психотипізації персонажів (у повістях), а в романах «діагностування» персонажів здійснюється «поетикальним діапазоном метафор, асоціацій, символів, образів, подій, епізодів, ситуацій» (с. 212).

Твори письменника «Червона троянда, чорна троянда», «Викрадені монологи», «Переступ у вакуумі», зауважує дослідниця, містять присутні психоаналітичні конструкти: неврози, неусвідомлені, внутрішні конфлікти, параноїдально-шизоїдні нахили, потяг до фанатичного тощо. Знаками психоаналізу в творах С. Процюка постають медичні та психіатричні поняття, терміни, що є векторами інтерпретації тексту.

Психоаналітичність особливо характерна, на думку дисертантки, для есеїстики автора, що є своєрідною інструкцією із себепізнання, вагомо доповненою не менш важливими суспільно-політичними, культурними, економічними, медичними, філософськими коментарями (див. с. 219-220) і водночас літературознавчою інструкцією з психоаналітичної інтерпретації його епічного доробку.

Дослідниця, уважно прочитуючи епіку й есеїстику автора, приходять до переконливих узагальнень, що вони «перебувають у єдиному психоаналітичному зчепленні...» Для письменницького доробку С.Процюка, слушно резюмує дисертантка, характерне «поєднання наративних стратегій, хронотопне хитросплетіння, порушення сюжетної структури, вмонтування необхідних елементів божевільного дискурсу (снів, візій, галюцинацій, ірреального, фантастично-алегоричного, символічного тощо)» (с. 224).

Збірки есе С.Процюка «Відкинуті й воскреслі», «Гіркий світ, солодкий світ» підтверджують потужність психоаналітичного дискурсу його творчості, де вагомими конструктами виступають категорії страху, неврозу, зневіри, безсенсовності, національних травм, етноциду, лінгвоциду, почуття меншовартості, людського звиродніння, породжені суспільно-політичною атмосферою України ХІХ – ХХ ст.ст.

У третьому розділі дослідницька увага зосереджена на розгляді текстуалізації неврозів в епічній творчості С.Процюка. Анна Черниш крізь призму теорій З.Фрейда, Е.Фромма, Х.Осмондома, К.Леонгарда, Ж.Лакана та ін. у першому підрозділі ретельно аналізує психобіографічні романи сучасного автора про українських письменників В.Стефаніка («Троянда ритуального болю»), В.Винниченка («Маски опадають повільно»), А.Тесленка («Чорне яблуко»), акцентуючи на тому, що за жанром – це художньо-літературні твори зі психоаналітичною домінантою, які сповнені психоаналітичними конструктами і важливими для психоаналізу кодами: увагою до дитячих травм і травматичних ситуацій,

стресів, неврозів, страхів, тривоги, авторефлексій. Здійснюючи аналіз психографії С.Процюка на сюжетно-композиційному, образному, наративному, стильовому рівнях, дисертантка приходить до переконливих узагальнень щодо творення автором своєрідного жанрового підвиду біографічної прози з наявністю чітких алгоритмів психоаналітичного кодування творчих постатей.

У другому підрозділі третього розділу об'єктом аналізу стають психосоціальні романи С.Процюка «Тотем» і «Руйнування ляльки» та творення дискурсу неврозу в них, текстуалізація якого досягається координуванням таких психоаналітичних категорій, як «психічне», «несвідоме», «страх», «травма», «деперсоналізація», «деструкція», «депресія», «патологія», зумовлених соціальними, політичними особливостями України перехідної доби. Текстуальні структури реалізуються у творах письменника на психологічному, наративному, хронотопному, сновізійно-галюцинаційному, архетипному рівнях. Чинник невротизації в романах С.Процюка «Інфекція» й «Руйнування ляльки» розглядається через дослідження трансмісії батьківської травми (третій підрозділ третього розділу). Розгалужена структура інтерпретації тексту, спроба дисертантки подивитися у різних площинах на ту чи іншу проблему, порушену у творах письменника, посприяли виробленню такої моделі дослідження, яка дозволяє проінтерпретувати психоаналітичні коди творів С.Процюка на стику дотичних гуманітарних дисциплін.

Цікавий літературознавчий аналіз романів С.Процюка з психоаналітичною домінантою («Десятий рядок», «Під крилами Великої матері», «Травам не можна помирати»), представлений у четвертому завершальному розділі дисертації, де дисертантка вирізняє такі конструкти психопатичного дискурсу, як категорії пам'яті, ідентичності, а також оніричний пласт, систему архетипів, явище тілесності. Усі підрозділи цього розділу доповнюють один одного, вибудовується мозаїчна картина романного психоаналітичного дискурсу письменника.

Авторка резюмує, що український письменник на прикладі зруйнованих доль проводить психологічне дослідження появи страху, агресії, подвійної моралі, зумовлених відповідними соціально-політичними та історичними факторами й у становленні національної та особистісної ідентичності героїв виділяє такі ключові категорії, як «козаччина», «голодомор», «Сталін», «мова», «малоросійство», «пропаганда» (див. с. 334). На думку дослідниці, обрані для текстуального аналізу антиколоніальні з психоаналітичною домінантою романи С. Процюка «скеровують до роздумів про долання колоніальних відголосків, генераційних розривів, припинення руйнівної дії трансмісії коду меншовартості, рабської, інтелектуальної та культурної відсталості» (с. 342).

Детальні аргументовані характеристики онірики як прийому текстотворення, композиційного засобу, стильової характеристики, базовані на текстах романів С. Процюка «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Тотем», «Руйнування ляльки», «Десятий рядок», «Пальці поміж піском», зв'язуються з поглядами філософів, культурологів, літературознавців, психоаналітиків, що створює враження стереоскопічності, панорамності дослідження (підрозділ 4.2).

Психоаналітичному наповненню аналізованих текстів письменника, як слушно зауважує дослідниця, сприяє розгалужена в них система архетипів - «вмістилищ універсальнопервісних образів» (Еллінбергер Г.), зокрема, Тіні, образу Бога, Самості, Персони, Великої матері тощо. Авторка дисертації архетипне навантаження творів прочитує також через імена персонажів як носіїв важливих кодів або безімення, метафору як «одяг для архетипів» (К.Г. Юнг).

Заслуговує на увагу й студіювання тілесності як дискурсивного поля психічних патологій у романах С. Процюка «Десятий рядок», «Під крилами Великої Матері», (44), адже, як узагальнює дисертантка, координація духовно-тілесного з важливими для психоаналітичної теорії поняттями

«колективної пам'яті», «індивідуальної пам'яті», «досвіду», «втрат», «вибору», «межових ситуацій», «травм» із соціально-політичною, культурно-релігійною атмосферою витворюють потужну психоаналітичну основу тексту (с. 390).

Отже, ця дисертація містить цілий простір осмислення проблем психоаналітичного дискурсу в українській літературі. Осібне місце в праці відведено дослідженню епіки С.Процюка в координатах психоаналізу. Анна Черниш послідовно й доказово реалізує мету й завдання дисертації, використовуючи зазначену палітру методів та підходів до інтерпретації художньо-літературних текстів, застосовуючи надбання гуманітаристики, демонструючи наукову ерудицію. Дослідниця вводить творчість українських авторів у широкий культурно-історичний, соціально-політичний та літературний контекст. Позитивним у дисертації є діалог авторки з іншими дослідниками, обґрунтування своєї позиції й поглядів на ту чи іншу проблему. Літературознавчий аналіз у кожному з розділів здійснено на належному рівні, з дотриманням оптимального поєднання узагальнювальних висновків та текстової конкретики.

При високій оцінці дисертації хочу висловити деякі зауваження й побажання:

1. Бажано було б розгорнути й деталізувати зауваги (с. 321-322) щодо синтезування романтичних і постмодерних моделей текстотворення на прикладі твору С.Процюка «Під крилами Великої Матері».
2. Крім глибокого аналізу психоаналітичних складників творчості С.Процюка, варто було б окреслити поєднання в ній рис інших дискурсивних типів, це дало б змогу більше зупинитися на аналізі стильових знахідок письменника, особливо творення ним глибоких філософських та психоаналітичних афоризмів.
3. Для повнішого й глибшого представлення зв'язків літератури й напрацювань із психоаналізу доречно було б залучити твори

письменників, фах яких безпосередньо пов'язаний з медициною, та творів, у яких виведені образи лікарів.

4. У дисертації мають місце певні повтори, недогляди.

Попри певні суперечливі моменти, недогляди, наукова вартість дисертації А.Є. Черниш у контексті сучасного літературознавства й гуманітаристики безперечна. Композиційна специфіка, стильове оформлення наукового мовлення спонукає до діалогізування, дискусії. Ця наукова студія сприятиме подальшому розвитку вивчення літератури на засадах психоаналітики.

Дисертантка своїм теоретично обґрунтованим, концептуальним дослідженням збагачує сучасний гуманітаристичний простір, накреслює подальші вектори поглиблення, деталізації, уточнення студійованої проблематики.

Матеріали дисертації, її теоретичні узагальнення, положення, отримані результати знайдуть застосування під час читання лекцій з теорії літератури, історії української літератури, при написанні підручників для вищої та середньої школи, при підготовці спецкурсів та спецсемініарів для студентів факультетів гуманітарного спрямування, написанні кваліфікаційних праць.

Результати дослідження були належно апробовані на міжнародних, всеукраїнських та закордонних конференціях, відображені у 38 публікаціях, із них у 2 статтях у періодичних виданнях інших держав, у 21 статті – у фахових виданнях України, у 3 публікаціях, що входять до наукометричних баз Scopus та Web of Science, у 2 розділах закордонних монографій, у 10 тезах конференцій та науково-популярних статтях. Автореферат і публікації повністю відтворюють зміст дисертації.

Вважаю, що дисертація «Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі» виконана на високому рівні, вона є завершеним самостійним новаторським дослідженням на актуальну тему. Дисертація, автореферат і публікації

відповідають вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 а, їх авторка Черниш Анна Євгенівна заслуговує на надання їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри культурології

та українознавства

Запорізького державного

медико-фармацевтичного

університету

Власноручний підпис _____
ПІДТВЕРДЖУЮ
Нач. відділу кадрів Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету
«___» _____ 20__ р. Підпис _____
О. Павлиш

Ольга ТУРГАН